

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱԼԷՊԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

(Շար. տես «Բազմալեզու» 1937, էջ 61)

50. ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍ ՔԶՆՅ. ՀԱԼԷՊԻ (1592 - 1662)

ԺԷ. զարու Հալէպի հին քահանայից զասուն մէջ իսկապէս որ փառաւոր ու անմոռանալի դէմք է Սարգիս քհ.՝, սիգագան ու ակնագործ անուններով ծանօթ: Աշխարհական անունն էր Մուրատ: Նոյն զարու առաջին կիսուն Հալէպի մէջ կը յիշուին երկու Մուրատներ. առաջինը Հալէպցի Մուրատն է, որդի Զէյթունցի Տէր Ղազար քաջ քարտուղարի, ապա Տէր Մըկըրտիչ քհ. (տես Բազմալեզու, 1937 էջ 61). իսկ երկրորդն է Մուրատ Հալէպցի, ապա Տէր Սարգիս քհ.: Դժբաղդարար այս Մուրատի մանկութեան եւ պատանեկութեան տարիներուն յատուկ ու է տեղեկութիւն չունինք, բայց ունինք վստահութիւն՝ որ Առաքել Դաւրիթեցոյ Պատմութեան մէջ այնքան սրտազրաւ կերպով յիշատակուող Սարգիս քհ. Բերիացիի մասին տարիներ յետոյ պիտի յաջողինք աւելի լայն եւ լրացուցիչ տեղեկութիւններ ստանալ, եթէ երջանիկ օր մը լոյս տեսած ըլլան Հայերէն Զեռագրաց բոլոր մեծ ու փոքր հաւաքումներու յատուկ ցուցակները: Մուրատ ծնած է Հալէպ. 1592-ին, տարի մը պակաս կամ աւելի, ըստ այն սեղմ բայց շատ բնորոշ յիշատակարանին¹⁾, ուր կը յիշուի Մուրատ Տէր Սարգիսի մահը 1662 Սեպտ. 3ին, 65 կամ եօթանասուն հասակին մէջ:

Ո՞վ էին Մուրատի ծնողքը. դեռ յայտնի չէ. ա՛յսքանը միայն յայտնի է որ ան անկասկած բարեպաշտ եւ ուսումնական ծնողաց զաւակն էր, որ Մուրատը կանուխ տարիքէն վարժեցուց ներքին եւ արտաքին ուսմանց եւ լեզուներու մէջ: Զինքը 1635ին

առաջին անգամ յիշատակուած կը գտնենք ուղղակի իր կողմէ՝ ըստ հետեւեալ յիշատակարանին.

«Ով ընթերցողը» (յ) որժամ ընթերցող լով զգանկն եւ զմարդակազմութիւն եւ ըզձուարիչն եւ զՍփռութիւն... զոր իմաստունքն առաջինքն եւ վերջինքն սահմանեալ են ի պէտս մարդկան, յիշեցէք զսրբազրոյն սորա զայս պատուական Մինհաճիս զԱմիրտօլլաթն, որ բազում աշխատեր է ի սա, եւ զգեող սորա զՀալապացի զՍարգիս Էրեցն, որ ի գրելն աշխատեցայ... Վայ ինձ հաղար բերան, որ ես անարժանս որ սկսեցա ի գրել զսա որ մինչեւ ի կէսն որ գրեցի, նայ Աստուծոյ ողորմութիւնն հոգեւոր Հայրն մեր եւ կենդանի նահատակն տէր Տրդատ արքայիսկոպոսն հրաւիրեաց եւ կոչեաց զմեզ աստիճան քահանայութեան ի ձեռնադրութիւն:... Ելեալ զնացաք յիզմիրոն ի Կոզիլիսար, որ է վիճակն Ոհաննու աւետարանչին, եւ անդ առաք զկարգ եւ զպատիւ քահանայութեան: Եկաք ի յիզմիր. եւ դարձեալ ըսկըսաք զայս պատուական Բժշկարան Հէքիմարանս, որ Մինհաճ ասեն. եւ կատարեցաք, եւ ի կատարելն սորա էր թվին Հայոց ՌՁԴ - (1635) ունիս Ժ. ի վայելումն խոճա Աւետիքին Զուղայեցոյ»: (Էջմ. 413. Թղ. 68ա «Բժշկարան»):

Ու է գրաւոր յիշատակութիւն չունիմ, բայց հաստատօրէն կ'ենթադրեմ որ Մուրատ, Հալէպի մէջ, պատանի տարիքին

1. Արտ. Արքեպս. Յուզակ հայերէն Զեռագրաց Հալէպի. Ա. հատ. 1935, Երուսաղէմ, էջ 393 ր:

կարգաց ու վարժուեցաւ Հալէպի դասատան լաւագոյն « վարպետ »ներուն մօտ, եւ իր բաւարար ուղիմութիւնը զարգացուց առաւել ուսմամբ եւ ապա մտաւ Հալէպի գրեթէ ամբողջ առեւտուրը իրենց ձեռքին մէջ ունեցող Զուղայեցի վաճառականներու մօտ, ուր մէկ կողմէ տիրացաւ առեւտրական եւ հաշուակալական ուսմանց ու միւս կողմէ ալ ջանաց ինքնաշխատութեամբ հանդիսանալ իր ժամանակի ամենէն ականաւոր դէմքերէն մէկը: ԺԷ. զարուն սկիզբը արեւմուտքի եւ արեւելքի միջեւ ա՛լ աւելի զարգացող առեւտրական շարժումը մի միայն Հալէպի չընդհատուած էր որ կ'ապահովուէր: Հալէպէն թէեւ նուազ կարեւոր, բայց եւ բանուկ շահաստաններ էին Իզմիր, Պաղատա եւ Կարին, ուր Զուղայեցի վաճառական աշխատող հայեր, փայլուն գիրքեր գրաւած էին: Կ'ենթադրեմ որ Մուրատ իր ծննդավայր Հալէպի մէջ արդէն պատուաբեր անուն մը ու գիրք մը ապահոված իրեն, իր patron-ին հետ, հաւանաբար Զուղայեցի խոճա Աւետիքին հետ՝ Հալէպէն անցեր էր Իզմիր ու հոն հաստատուած, միշտ առեւտրական, առաւելապէս իբր « արուեստիւ ակնագործ », որ « զպատուական ակունս հարթէ եւ չինէ, այլն գնող եւ վաճառող սոցին... »: Առաքել Դաւրիթեցի այսքանով չէ միայն որ կը ներկայացնէ Մուրատը կամ ապագայ Տէր Սարգիսը. անիկա էր նաեւ « հմուտ եւ տեղեակ բանից գրոց », որ է ո՛չ միայն ծանօթ հին եւ նոր կտակարանաց եւ աստուածաբանական ուսմանց, այլ եւ ծանօթ գրաւոր գիտութեան, բժշկութեան, տիեզերագրութեան, տոմարագիտութեան, հաշուակալութեան, թանկագին քարերու գիտութեան, եւ վերջապէս ինքնաշխատութեամբ եւ ճամբորդութեամբ հասած էր ուսման եւ գիտութեան այնպիսի աստիճանի մը որ « ամէն բանէ խաղաղտար էր », այսինքն համայնագէտ մըն էր¹⁾:

Յայտնի է որ ԺԷ. զարուն Իզմիր թէեւ հայոց համար վաճառաւահ կեդրոն էր,

բայց թեմիս հոգեւոր կեդրոնն ու Եպիսկոպոսական աթոռը կը մնար միշտ Այտըն կամ Կիւղէլ-հիսար, իբր պատմական ու առաքելական աթոռ, « որ է վիճակ Յոհաննու Աւետարանչին »: Նոյն զարու առաջին կիսուն, Այտընի առաջնորդական աթոռին վրայ կը փայլէր Տէր Տրդատ Արքեպիսկոպոս, « կենդանի նահատակ » ըստ Տէր Սարգիսի յիշատակարանին, յայտնի չէ ինչ պատճառով այդպէս որաւորած: Տրդատ Արքեպիսկոպոս, որ անպայման Իզմիր ստէպ ալցեւութեամբ մօտէն ծանօթացած էր գիտնական Մուրատի եւ հիացած անոր թէ՛ իմաստութեան եւ թէ՛ նոյնպէս բարեսրտութեան ու հաւատաւորութեանը, փափաքած էր քահանայ ձեռնադրել զինքը իր թեմը, որ այնքան օտար եւ Հայ անուանի մարդոց հանդիսարան էր, օժտելու համար գիտուն եւ շնորհալի քահանայով մը: Տրդատ Արքեպիսկոպոս նախանձախնդիր եկեղեցական օրինաց եւ աւանդութեանց, փոխանակ Մուրատը Իզմիրի մէջ ձեռնադրելու, ձեռնադրեալը ա՛լ աւելի պատուած ըլլալու նպատակաւ, զայն իր Աթոռը կը կոչէ « հրաւիրեաց եւ կոչեաց զմեզ աստիճան քահանայութեան ի ձեռնադրութիւն », ու Մուրատ կամենալով սիրով ծառայել իր Եկեղեցւոյն, Իզմիրէն կ'ելլէ, զաւառադրելու եղող Կիւղէլ-հիսար կ'երթայ եւ հոն կ'անէ « զկարգ եւ զպատիւ քահանայութեան », վերակոչուելով Տէր Սարգիս: Որոշ է որ Մուրատ Այտընի կամ Կիւղէլ-հիսարի համար չէ որ կը ձեռնադրուի, թէեւ նոյն միջոցին հոն 500 տունի չափ ճոխ ու բարգաւաճ եւ ամէն տեղէ հաւաքուած հայութիւն մը կար, վասն զի հաղիւ ձեռնադրուած ու անտարակոյս օրինական քառասունքը հոն անցուցած, կը վերադառնայ Իզմիր, իր բնակավայրը, ուր « դա՛րձեալ սկսաք զայս պատուական Բժշկարան Հէքիմարանը, որ Մինհաճաթ

1. Առաքել Դաւրիթեցի. Պատմութիւն. ապ. Վաղարշապատ, 1896, էջ 586:

ասեն » որուն ձեռնարկած էր ձեռնադրու-
թեանն առաջ, Իզմիրի մէջ, եւ հոն ալ կը
լրացնէ 1635 յունիսին 10ին « եւ կատարե-
ցաք ի վայելումն խոճա Աւետիքին Ձուղա-
կեցո » :

Նորընծայ Տէր Սարգիս երկար չի մնար
Իզմիր, ու նոյն 1635 տարւոյն վերջը, զինքը
արդէն կը գտնենք իր ծննդավայր հա-
լէպի մէջ, ըստ Առաքել Դաւրիթեցոյ յի-
շատակադրութեան. « Ձայս բանքս որ
վասն Ականց է, զոր եւ ահաւասիկ գրեցաք
այժմու ժամանակիս, ժամանեալ ոմն քա-
հանայ Սարգիս անուամբ ի մերս ազգէ...
որ բնակէր ի քաղաքն Բերիա, որ այժմ
ասի Հալաք... եւ եղեւ ի գնալն մեր յե-
րուսաղէմ, յորժամ հասաք ի Հալապ, պա-
տահեցաք այս Սարգիս քահանայիս(1)... » :
Բաւական դժուարութիւն կը կրենք զիտ-
նալու համար՝ թէ Տէր Սարգիս Իզմիրի²
համար ձեռնադրուեցաւ թէ Հալէպի: Եթէ
Հալէպի ազգայինք ու թեմականք իրենց
համար փափաքեցան քահանայ ունենալ,
եւ այդպէս ալ եղաւ, զի Տէր Սարգիս մին-
չեւ իր մահը քահանայադործեց Հալէպու
մէջ, ինչո՞ւ իր ծննդավայրին մէջ չձեռ-
նադրուեցաւ: Առձեռն յիշատակարանները
այս մասին դժբաղդաբար ու եւ չ'ըսա-
րանութիւն չեն տար: Ինչ որ ալ ըլլայ,
սա միայն յայտնի է ու պայծառ, ու այս
ի պատիւ Տէր Սարգիս քահանայի համ-
բաւեալ զիտութեան եւ վկայեալ առաքի-
նութեանց՝ որ Հալապեցիք ուղեւոր Ս.
Քառասնից Մանկանց եկեղեցին ու անոր
չուրջ 400 տուն հայութիւնը օժտել բանի-
րուն ու բազմաբնիւն զիտուն քահանայով
մը, զայն իրենց մէջ ունենալ եւ ասով ա-
ւելցունել փափաքած են Հայ ազգին պա-
տիւը, քրիստոնեայ եւ աշխարհի բազմա-
հոյլ հասարակութեանց մէջ: Նոյն տա-
րիներուն Հալէպի Հայ քահանայից դասը
հարուստ է մէկէ աւելի հմուտ եւ արդիւ-
նաւոր քահանաներով, եւ որոնց մէջ սա-
կայն Տէր Սարգիս քահանայ ունի բոլո-
րովին առանձնայատուկ տեղ: Իրեն ժա-
մանակակից են Տէր Աստուածատուր գրա-

գիր քահանայ Ուրփացի, Տէր Սարգիս այլ
« Կրօնի » ֆիյ., Տէր Յովհ. ֆիյ. Ղա-
ւամբար, Տէր Թորոս ֆիյ., Տէր Մկրտիչ
եւ Տէր Յովսէփ ֆիյ.ներ: Բայց Տէր Սար-
գիս իր հոգեւոր մարդու շնորհին տակ
կը փայլեցնէ նաեւ աշխարհի, զիտութեան
եւ մանաւանդ պետական մարդու այլ յատ-
կութիւններ ալ: Այս բոլորին վրայ դար-
մանալի չթուի երբեք երբ աւելցունեմ
նաեւ որ Տէր Սարգիս ֆիյ. Սիգազան, տա-
ղասաց ալ է եւ գրած ու թողած ունի մէկէ
աւելի հոգեւոր տաղեր, զորս փոքրիկ Տա-
ղարանի մը մէջ ընդօրինակած ու ամփո-
փած է՝ իր այլ տաղերուն հետ՝ Յովհան-
նէս քհն. Ղալամբար (ապա Եպիսկոպոս
ու Պարոն Տէր). ահա՛ այդ տաղերը.

1. — Սկսեալ ողբամ, քէ ինչ դարձայ,
Որ ի յոյսայն իմ հեռացայ,
Տէր կոչեցայ, անուանեցայ.
Անկեալ կ. (60°) հրկացայ, հրպար-
տացայ:

2. — Սրտովս եւ հոգովս մոլար,
Հեռացեալ եմ ես ոչխարէն.
Հովիւ բարի գիս խնդրեայ.
Զմոլորեալս ի սուրբ քո հօտէն:
Ինչպէս Տէր Յովհաննէս այրի քհն. Ղա-
լամբար երեք օր միայն տեսող տաժանե-
լի հիւանդութեամբ մը մեռած իր էլմաստ
երէցկնոջ վրայ գրեց սգալի տաղ մը, այն-
պէս ալ Տէր Սարգիս քհն., նոյնպէս այրի,
գրեց հետեւեալ տաղը, որուն վեց տու-
ներուն առաջին գրեւոր կը կազմեն Սար-
գիս:

3. — Սիրուն գեղեցիկ պատկեր,
Հասակաւ տասնընթաս ամաց,
Թուխ մագն է սիրուն փայլուն
Երեսին վրայ է ցրուած,

Աջ ձեռն ունի մոմ վառած,
Վիզն եւ ծոցն եւ սիրտն է ի բաց,
Ի միւս ձեռն իլի գինի.
Ապակի ամանով լըցած,

1. Տճ՝ անդ, էջ 587.

Բախման եւ ուրախ գուարն
Ծաղրերես եւ է քրտրնուած,
Քաղցրատես եւ ակնարկող,
Սիրու գովք ասող եւ խմած:

Գիշեր էր միջել եկաւ,
Յընծալով ծաղրադէմ ասաց,
Ներգործեց քո սէրդ ի յիս,
Պաղատանքդ եղիւ կատարած:

Ի մօտ քեզ եկեալ եմ հիւր,
Որ խնամք գիշերս ի հետերց,
Ուտեմք՝ եւ խմեմք գինի,
Բորբոքիմ ըզսէր մեր վառած.

Սիրու չի խափուիս այրի՛,
Դու յօժար փախչիր ի մեղաց,
Զերկիւղն Աստուծոյ դու կալ,
Որ գերծիս ամէն փորձանաց:

Ինչպէս կը տեսնուի, այրի Տէր Սարգիս
իր մէկ երազն է որ կը նկարագրէ յստակ,
մաքուր հայերէնով ու բանաստեղծական
վառ ու ներշնչեալ աւելնով, երա՛զ, ուր
իրեն կը ներկայանայ իր վաղամեռ երէց-
կինը, իր « սիրուն ու գեղեցիկ պատկե-
րով »ը, ինչպէս Յովհաննէս Ղալամբարի
երէցկինն էր « քաղցրիկ ու կարօտեալ
տեսքով » : Ղալամբար քհն. այրի եւ ան-
զաւակ էր. բայց Տէր Սարգիս քհն. յայտնի
է որ զաւակ կամ զաւակներ ունեցած է,
ըստ յիշատակարանի, ուր կ'ըսուի « Հան-
գեաւ առ Աստուած հայրն մեր Մուրատ
Տէր Սարգիս », յիշատակարան, որ ան-
պայմանօրէն գրուած է ուղղակի իր զաւ-
կին կողմէ, իբր ընտանեկան արձանա-
գրութիւն, ինչպէս որ սովորութիւն էր եւ
է մինչեւ այսօր:

Կանուխ տարիքէն Տէր Սարգիս քհն.
ինքզինքը նուիրած է ակնագործութեան
արուեստին: Երբ Դաւրիթեցի Առաքել Ե-
րուսաղէմ ուխտ երթալու առիթով Հալէպ
հասաւ, այցելեց Տէր Սարգիսին, որուն
համբաւը լսած էր արդէն եւ Հալէպի մէջ
աւելի լսեց: Պատմադիրը քահանան զտաւ

իր տանը մէջ, զիտուն մարդու մը աշխա-
տանոցը եւ զայն պարապած գտաւ պատ-
ուական քարեր հարթելու եւ շինելու,
այլ եւ « գնող եւ վաճառող սոցին » :
Շատ հաճելի եղաւ անշուշտ տեսակցու-
թիւնը Առաքել պատմադրին եւ Սարգիս
զիտունին, « որ ի կարգս զրուցաց հա-
նապաղ խօսէր ընդ մեզ զորպիսութենէ
ականց եւ բանք նորա իբր զհաւաստի թը-
ւելով ի միտս մեր, աղաչեցաք զնա թէ
զայդոսիկ զոր բանիւ ասես, գրով շարա-
գրեալ տուր մեզ վասն օրինակի » : Առա-
քել վրդ. ինքն ալ զիտնական, հետաքնին
եւ հետամուտ, կ'ուզէ իրեն համար ունե-
նալ Տէր Սարգիսի ծանօթութիւնները այդ
պատուական քարերու մասին: Քահանան
չի մերժեր Առաքելի խնդրանքը եւ կու
տայ. « եւ նա վասն մերոյ խնդրոյ գրեալ
ետ » : Եւ Պատմադիրը « վասն հասարա-
կաց օգտի » իր Պատմադրութեան մէջ չա-
րակարգեալ կը գրէ. « վասն զի նախ զի
մեր է խնդրեալ, եւ երկրորդ՝ զի նորա-
գիւտ է բան » : Պարսկաստանի մէջ ապ-
րող ու գործող Դաւրիթեցի, Հալէպի մէջ
նորութիւններու կը հանդիպի, ակնագոր-
ծութեան յատուկ:

Նկատելով որ Տէր Սարգիս քհն. ի այս
կարեւոր աշխատասիրութիւնը հրատարա-
կուած է նոյնութեամբ Առաքել վրդ. ի
պատմադրութեան մէջ, պիտի բաւակա-
նանամ միայն հոս տալու անոր զլիաւոր
զլիակարգութիւնները.

ա. — վասն անուանց եւ որպիսութեանց
պատուական ականց:

բ. — Այս է գիրք ջոհարներուն որ կան
ի վերայ աշխարհի՝ քէ յորտեղաց հապ
կու լինին:

7. — Այլ եւ բան վասն փանգաւիրին:

Ինչպէս որ յայտնի կ'երեւայ խորագրի-
րէն, Սարգիս քհն. այս եւ յաջորդ երկու
զլուխներու տակ նախ վեցելեզուեան տախ-
տակը կը պատրաստէ իրեն ծանօթ եղող
բոլոր թանկագին քարերուն, սկսելով
կարկեհանէն մինչեւ Գոնագլ, ընդամէնը
տասներկու քար միայն անցունելով սոյն

ցանկին մէջ, ուր դեռ կ'երեւայ արաբերէն, թուրքերէն, պարսկերէն, ֆրանսերէն եւ երբայեցերէն անուններու տեղը, բայց զիտելի է որ միայն արաբերէն անուննց ցուցակը լրիւ է եւ մասամբ ալ ֆրանսերէնի, մնացեալները թերի են: Բուն ծանօթագրութեանց մէջ հեղինակը մի առ մի կը ներկայացնէ ցանկին մէջ դրած եւ ցանկէն դուրս մնացած ազնիւ քարերու բնութիւնը, ո՛չ միայն քիմիա-գիտօրէն, այլ եւ բժշկականօրէն: Տէր Սարգիսի թողած Ծառգիրքէն կը հետեւի արդէն որ բժիշկ ալ է միանգամայն եւ կարգացած է Ամիրտօլլաթն ու Միսիթար Հերացին եւ իր աշխատութեան սենեակը կ'ենթադրեմ որ ճոխ թանգարան մ'էր թէ՛ ամէն տեսակ թանկագին քարերու եւ ոսկի եւ արծաթ զարդեղէններու եւ զանազան հնութեանց, այլ եւ ճոխ հաւաքածու մը ունէր բժշկական ծանօթ արմատներու, ծաղիկ ու տերեւներու, կեղեւներու եւ իր ժամանակին յարգուած դեղերու՝ որոնց մեծագոյն մասը ինք իր ձեռքովն էր պատրաստած: Թէ որքան ճոխ կարելի էր նկատել իր անձնական զարգարանը, հայերէն, արաբերէն ու ֆրանսերէն կարեւոր մատեններու, յայտնի է այն ընդարձակ գիտութենէն՝ որով համբաւուած էր այս Տէր Սարգիս « գիտուն եւ իմաստուն » քահանան: Ո՛վ գիտէ հոգեկան որքան մեծ ու սրտագին հրճուանք զգաց Առաքել վրդ. երբ իր ճանապարհին վրայ Սիւրիոյ մայրաքաղաքէն ու Մերձաւոր Արեւելքի մեծագոյն շահաստանէն անցնելու առթիւ, մտաւ ակնագործ Տէր Սարգիսի աշխատանոցը, որ ժամագրովայն էր թերեւս իր ատենի Հալէպեան զարդացած ու ծանօթ երեւելիներուն: Տէր Սարգիս ասկէ ուղիղ երեք դար յառաջ ո՛չ միայն կը ճանչար « պատուական » քարերը իրենց անուններովն ու քիմիական յատկութիւններովն, այլ եւ գիտէր իւրաքանչիւրին բժշկական յատկութիւնը, անոնց արժէքը, բոլորին տեսակները եւն: Այսպէս.

« Գոնագլ՝ որ է լազուարդ, երկնից

դունդովն է կապոյտ. եւ քաւն այն է՝ որ տամարոտ եւ սպիտակ չլինի, եւ ի կրակն զդոյնն չփոխէ եւ ոսկի նօղտաներ ունենայ, եւ թէ ի քեղապի ջուրն ձգես զլազուարտն, նա նոյն ժամն սպիտակի եւ լինի որպէս դժիւնն. եւ ի ֆռանկն մաղալու է եւ մեծ մեծ կտոր լինի... յՕգրեկէն կուգայ »: Ինչպէս ըսի, Տէր Սարգիս բժիշկ ալ էր եւ քաջ գիտէր թանկագին քարերու բժշկական յատկութիւններն ալ, ինչպէս գիտէր բժշկական բոլոր դեղերունը, ու գիտէր ո՛չ միայն կարգալով, այլ փորձառութեամբ, քննելով, փորձելով: Այսպէս՝ «կայծ» որ է եաղութն, խասիաթն (յատկութիւնը, օգուտը) այն է, որ թէ մարդ ի բերանն առնու զծարաւն կտրէ, եւ թէ զոսկին հալես եւ զեաղութն ի մէջ հալածն ոսկւոյն ձգես, նա չի այրիւր եւ ոչ պայծառութիւնն, այլ եւ ասացեալ են՝ թէ ով որ ի հետն պահէ՝ նա մօտ ի մարդիկ ընդունելի լինի, եւ զարկուածի լաւ է »: « Եւ թէ կինն՝ որ ի ծնունդն յամենայ, զարմաստ քարն ի բազուկն կապեն, արձակի Աստուծով: Եւ զայս գործս ունի աղամանդեայ քարն, որ ի ձախ ձեռն բռնէ ծնող կինն. եւ բազում փորձեալ են զայս »: Ըսի նաեւ թէ Տէր Սարգիս կը ճանչնար նոյնպէս « պատուական ականց » նիւթական գինը, չուկայի անցուկ գինը. « եւ հազար դրամ կտոր (Գուճագլ) տեսի, եւ վեց հարիւր դրամն (տիրհէմ) ծախուեցաւ ի ԾՃ (- 1655) թուին, ծախուեցաւ ի Հալապ՝ տասն եւ հինգ ուսալ. եւ յառաջ մէ քառասուն ուսալ էր ծախուեր »: Եւ գրեթէ նոյն այս տարադներով է որ կը նկարագրէ 26 թանկագին քարեր, ծանրանալով առաւելապէս Լիգրանի վրայ « որ է արմաստ »:

Երկրորդ « գիրքը » կը խօսի գլխաւոր « ջօհար »ներուն վրայ, թէ ո՞ր երկիրները կ'արտադրեն զանոնք ու հո՞ւ ալ կ'առնէ նախ « արմաստ »ը, ու յաջորդաբար կը խօսի « եաղութ »ի, « լալ »ի, « զմրուխտ »ի, « մարգարիտ »ի « փերուզայ »ի մասին, հետեւելով « բժշկա-

պետ »ներու տեսութիւններուն ու տալով պատմական շահեկան տեղեկութիւններ իւրաքանչիւրին վրայ:

Երրորդ գլուխը յատկացուած է քուլա-դեղի (փանդահր) վրայ. թունադեղը, կը նկարագրէ Տէր Սարգիս, քիմիաքի բնութիւն ունի եւ ձեւն ալ կաղնիի պտուղին կամ խոզակին կը նմանի, երկայնկեկ եւ բոլորակ, մէկ մէկի ներքեւ, տակէ տակ, մէջը կուտի պէս: Քարիս գոյնն հողադոյնն է, քիչ մը սեւի զարնող, քիչ մըն ալ կարմիրի... եւ վերջապէս ո՛վ որ ամէն օր ասկից կէս դանկ ուտէ, կ'ազատի ամէն չար վտանգէ...:

Այս շահեկան ու իր տեսակին մէջ հի-

նէն ի վեր եղական ու արժէքաւոր աշխատութիւնը 1873ին Ռուսերէն թարգմանութեամբ հրատարակուեցաւ Բեդերսպուրկի մէջ, հանդուցեալ Քերովէ Պատկանեանի կողմէ, յանձնարարութեամբը Ռուս Կայսերական Գիտութեանց ձեմարանին:

Այս շահեկան ձեռագիրը, ուր մէկ տեղ միայն (էջ 133) կը խօսի « վասն երկոտասան ականց », կարեւոր ու գործնական բժշկարան մըն է, քաղուած արար եւ յոյն բժշկարաններէ եւ որմէ 1680ին օրինակ մը գրուած է Խաչատուրի կողմէ, անկասկած Հալէպի մէջ, եւ որ հաւանաբար ունեցած է ուրիշ օրինակներ ալ:

Արտաւագդ Արքեպս.

ՆՇԻԱՐՆԵՐ ՄԵՐ ԱՆՄԱՀՆԵՐԷՆ

Հետեւեալը անտիպ քերթուած մ'է անմահ Աւիշանի, որ զայն գրած Լոնտոնի մէջ՝ դէպի ուր մեկնէր էր 1851 Դեկտ. 18ին, կը դրկէ Վենետիկ 1852ի Մայիս 10ին առ Հ. Արքաշամ Ճարեան՝ մետաքսատիպ թափանցիկ գեղեցիկ ծաղկետեղի մը հետ: Աւելցնենք պարագաները:

Հ. Աւիշան Լոնտոն կը մեկնէր Վենետիկ Ռաֆայէլեան վարժարանէն, ուր 1850էն ի վեր զործակից էր տեսչին՝ Հ. Ա. Ճարեանի. վերջինս Ուխտի մեծ դէմքերէն՝ Աւիշանի դասակից ու մտերիմ, մեծ հայկարան ու թարգմանիչ, մանուկներուն հետ զորս կը դաստիարակէր՝ սիրող ու զարմանող էր նաեւ ծաղիկներու:

Աւիշան 1851ի աշնան Հ. Ճարեանի խնամած ծաղիկներէն պահած է տերեւ մը՝ վրան գրուած, մէկ կողմը «Զտնկող սորիւն եւ զառոգող այլ եւ զպառնող - Յիշեա՛, Աստուած, հաւնոչրց աճեցո՛ւց[ցող]»: Իսկ միւս կողմը «Տեկեցաւ հրամանաւ Աստուծոյ ի Վենետիկ ի Ռաֆ. Վրժ.»:

Յիշեալ երկտողը հաւանօրէն գրուած է Աւիշանին որ զայն հետը Լոնտոն տարած է, և երբ Հ. Ա. Ճարեան կը խոստանար Վենետիկն զրկել անոր 1852ի աշնան երախայրիք մը, Աւիշան կը փութար անակնկալ մ'ընել Հ. Ա. Ճարեանի՝ ըսելով թէ ինք նախորդ աշունէն յիշատակ մը կը դրկէր, յիշատակ մը պանդուխտ իրեն նման:

Աւիշան Լոնտոն մեկնած էր Ռաֆայէլեան վարժարանի ներկայ Զեմբրեան պալատի գնումին համար հարկաւոր գումարը բերելու բարեբարի կտակի գրամագլուխէն: Պաշտօնը կատարած, Եւրոպական զանազան քաղաքներ այցելելէն վերջ՝ կը վերադառնար Վենետիկ 4 Հոկտ. 1852ին, Տանք հիմա քերթուածը. ԽՄԲ.

Առ Պ. Հ. Արքաշամ Վ. Ճարեանի ի Հ. Ղեռնդեայ Արիւսն

Որ խոստանասդ ինձ զաշնայնի
Երախայրիս անագանի,
Ես զ'ի հերոսն աշնանաբեր
Չօնեմ քեզ խայր, յուշոյ նըւեր.
Տես զուարճացիր եւ զարմացիր
Թէ պանդուխտ իբր եգիտ զայս ձիր,
Որ ունի զքո ձեռն վաստակ,

Եղեալ երբեմն աչաց գիտակ,
Եւ չեղելոց ի համարի՝
Գըրեալ գոգջիր թէ մի տարի:
Եւ մինչ՝ Հաստչին յարարն յառիս՝
Եւ ընդ նըւազ ծիրն անդ տառիս,
Ո՛վ Մըտերիմ, ասա՛, ո՛ւր են
Ընկերք թերթիս՝ խնամեալքն ի քէն:

10 Մայ. 52. ի Լոնդոն.